

תש"ח: פרג וזיכרון

יורם קניוק: תש"ח, הוצאת ידיעות ספרים 2011, 190 עמ'

בשביל בני מדינה, כדי שיירד מאיתנו, נתקענו באיזה משלט..."; והנה מודיעים שכן גוריון הקים מדינה; לפנות בוקר בני בוקע מן הערפל, "שמנו לב שכמו ירדו ממנו אלפיים שנה וכמה ימים", נעמד דום ונעמד נוח, "מתחיל לרקוד הורה גמלונית וכבדה... מין הורה של חסידים... מקפץ ומתנועע וצועק: אל יבנה הגלילה... וזהו הדבר הכי מצחיק שקרה לי במלחמה ההיא, שהקמתי מדינה תוך כדי שינה וריקוד הורה על יד חבר אלמוני שהיה חצוי לשני חלקים".

ואילו פרק 6, העוסק בקרב המפורסם על הקסטל, מאפשר הצצה ייחודית למנגנון עיבוד וכתבת הזיכרון אצל קניוק. זהו אחד מכמה פרקים המתארים קרבות היסטוריים מוכרים ומרכזיים, כמו קרבות נבי סמואל וסן סימון (פרקים 15-16) והפריצה לשער ציון בה נפצע קניוק (פרק 19). אולם פרק זה חשוב במיוחד לענייננו משום שהוא מתאר סיפור היסטורי בולט ומוכר, שעיקרי פרטיו ידועים והם חלק מהזיכרון הקולקטיבי; כך ניתן לעמוד מקרוב על התהליכים הפנימיים בהם "מה שקרה באמת" הופך למה שיוזם קניוק וזכר וכותב. זאת בניגוד לפרקים המתארים

יורם קניוק (במרכז) 1948

אירועים מינוריים כמו פרק 1, או קטעי זיכרונות מקרבות שהמחבר עצמו מצהיר כי אינו זוכר היכן היו (אם בכלל), או אפילו קטעים הקשורים לקרבות המפורסמים דלעיל אך מתמקדים בזיכרונות פרטיים שתכופות קשה לעמתם מול העובדות. ואילו כאן אנו יודעים כי אכן, בליל 2-3 באפריל 1948 נכבש הקסטל בנקל בידי לוחמי הפלמ"ח, שרובם הוחלפו למחרת על ידי כח חי"ש; בימים שלאחר מכן התנהלו על הכפר קרבות קשים. בליל 7-8 באפריל 1948 הגיע למקום עבד אל-קאדר אל-חוסייני, מנהיג הלוחמים הערבים; לקריאת הוקיף ענה Hello Boys,

נורה ונהרג. המגינים לא קלטו את זהותו של ההרוג, אך עם בוקר פשטה בין הערבים השמועה על מותו (או נפילתו בשבי) ובעקבותיה החלה התקפה עזה על המקום, והגנתו התמוטטה. מחלקת מפקדים של הגדוד החמישי בפיקודו של נחום אריאלי הגיעה כתגבורת אך יכלה רק לחפות על הנסיגה, וברגע המכריע קרא שמעון אלפסי את קריאתו הידועה שנכנסה לפנתיאון ערכי הלחימה של צה"ל והזיכרון הלאומי: "הטוראים נסוגים. המפקדים נשארים לחפות". והנה, גם אצל יורם קניוק מהדהדות כל העובדות הללו, אבל באיזה אופן? מה שקרה בלילה עובר לאור יום; סיבה ותוצאה מתערבבות (הריגת עבד אל-קאדר וההתקפה הערבית הגדולה); ואנו נדהמים לגלות בעיצומה של ההתקפה את עבד אל-קאדר בכבודו ובעצמו: "כאפיייה מהודרת מהודקת בעקאל מוזהב סביב לה ומתחתייה איש מעוטר בחרב... יעני רודולף ולנטינו! והבוק ג'ונס עם הכאפיייה צועק באנגלית Hello Boys... ומשה פוגע בוולנטינו... ומתחילה מהומת אלוהים" וכן הלאה. הכל ערבוביה אחת גדולה וחסרת פשר, סלט של הזיות ושל עובדות שהוצאו מהקשרן, ורק את חלקן הזכרנו; קניוק אכן מתוודה בהמשך (פרק 12) "הבנתי שאולי הייתי רוצה להיות מי שהרג את עבד אל-קאדר אל-חוסייני על הקסטל, והתביישתי בעצמי, וגם כאב לי ההבל הנורא של המוות". ובכן, זיכרון "אמיתי" אין כאן, אבל האם אי-פעם תואר קרב הקסטל בצורה אמיתית מזו? ואילו "הטוראים לסגת. המפקדים יחפו על הנסיגה!" של שמעון אלפסי ונחום אריאלי נותר כסלע מיתולוגי איתן המרחף מעל תהומות הזיכרון והשכחה.

יקצר המצע מלתאר כאן את כל רוחב היריעה הפיקרסקית של הספר: ביקורו ההזוי והטעון של הפליט מהשואה (פרק 3), חוויית המצדה

"היה או לא היה, כך או אחרת, לשום זיכרון אין מדינה, לשום מדינה אין זיכרון. אני יכול לזכור או להמציא זיכרון...": כך פותח יורם קניוק את ספרו תש"ח, וכאן המפתח לספר כולו. שוב ושוב חוזר קניוק על המוטו הזה: "אני לא בטוח מה אני זוכר באמת, הלוא אני סומך על הזיכרון... שקר שבא מחיפוש אחרי אמת יכול להיות אמיתי יותר מהאמת, אתה חושב, ואחרי רגע אתה זוכר רק מה שאתה רוצה..."

תש"ח הוא ספר הנוטל את הזיכרון הקולקטיבי הישראלי ממלחמת העצמאות, את זיכרונותיו של יורם קניוק שלחם במלחמה כנער צעיר, את האמירות והאמירות-שכנגד מאז ועד היום על אותה מלחמה ועל הנרטיב הלאומי בכלל, ומערבב את כולם חזק וביסודיות עד דלא ידע. התוצר הוא בלתי קוהרנטי בתכלית ורצוף סתירות פנימיות מבחינה עובדתית ורעיונית כאחת, ובכל זאת - ושמה דווקא בשל כך! - מביא ביטוי חזק ותקף של תודעת דור הפלמ"ח, כלל דור תש"ח, ואף תודעת הישראליות כולה. קניוק נע בין קטבים אסוציאטיביים שבהם משקל שווה (לכאורה?) לטפל ולחשוב, להראוי ולמגוחך, והוא עובר מזה לזה בחופשיות הזויה. הספר מלא וגדוש בתמונות מופרכות ופחות-מופרכות מכל סוג: חלקן תמונות מהזיכרון ההיסטורי הקולקטיבי ואף מהעובדות ההיסטוריות כפשוטן; חלקן אירועים פרטיים יותר שקרו (או לא קרו) למחבר ולאנשים בקרבתו, ורק המחבר יודע (או לא) אם אכן קרו (או לא). האם ניתן בכלל לכתוב ביקורת מסודרת על ספר שהבלגן, נוסח ישראלי של זרם תודעה מודרני, כל כך מהותי לו?

פרק 1 הוא דוגמה מצוינת. כבר שלוש הפסקאות הפותחות הן מדגם מייצג של ההמשך: תחילה הפסקה החזקה דלעיל על הזיכרון; אחריה ממאר מבלבל על נקמה, בגידה וקנאה; ואז הגחכה "חשבתי שאכתוב ספר הפוך מספר ראוי ואקרא לו 'הדבר הכי מצחיק שקרה לי במלחמה'". מכאן ממשיך קניוק ומספר על אשפוזו בבית החולים בירושלים המופגזת, כשעומדים לכרות את רגלו. הוא נזכר מדוע התגייס לפלי"ם במהלך כיתה י"ב, בהיותו בן שבע-עשרה וחצי בלבד: "הייתי כסיל שהלך להיות בן-חיל ולהכות באויב", כי "באוניות הקטנות בים מסתובבים אלפי ניצולי שואה חסרי בית... וזה חרה לי ורציתי להשתתף בהבאת היהודים האלה". הוא מהגג על הקמת המדינה ומסכם כי "העיקר, בת האיכר. בעיקר כשהאיכר אינו בבית". אבל בעצם הוא נזכר ב"מטורף המתוק הזה בני מרשק, הפוליטרוק, החסיד החילוני שחלם על מדינה יהודית", דמות העוברת כחוט השני לאורך ספרו. בהמשך (פרק 2) מתברר כי כבר ב-1949, כמלח על פאן יורק שהביאה פליטי שואה לארץ, כתב קניוק נוסח מוקדם בשם "החברים של בני", אבל איש לא רצה בכתב היד והוא אבד. מכל מקום, "כשכבר נשבר לנו התחת מכל הגעגועים שלו וחשבנו שבאמת צריך לעשות משהו בנדון ולהקים

אלה שעוטינו האחרונות

השיר על העיוורים

חלון

בחלון נעצם חלון עיני העששה
וילון לכן מליט תאוטי לנוף הכתולי
ערות חלון לא תראה אמי
על התקרה זוממת קורים חורשת
בם פנייה שדות הנחיתה האסורים
של נשיקות ילדותי חלון בתוך סיוט
רחוב הוא עורק ואדי המזרים דם
אפיל עורבים מקוננים מעבר
מהלכים פליטי ילדות שפופים
למחנות העקורים והתלושים חלון
בתוך אסון אני מליט עששת בעיני
שלא לראות את מה

העורים הם המשוררים האמתיים.
הם משילים מעל חמוקי המלים את
שלמת האותיות ומתנים אהבים עם
הנקוד.

המאהבים הם העורים האמתיים.
הם חופים על עצמם שלמת חשך
כדי לקרא באצבעותיהם את החולם
החסר של הפטמות הזקורות ומקפי
ההרגזן

המשורר בגנו

כשהוא מצטלם בגן הצבורי המשורר לא
שר. כשהוא מצטלם בגן הצבורי המשורר
משתדל להראות משורר כשהוא הכי
פחות. אבל סביבו משוררת העלוה בעצים,
וטרטור אופני הספורט והילדים הבוכים
שהכו על ידי ילדים בוכים. כלם משוררים
וצלם המשורר אינו שומע. ואין מצילו
משירם

אלה שעוטינו האחרונות.
הדיו במדפסת אוזל. מה שכתוב מתעפל
בקרכי המחשב ומתפח באלם אלקטרוני.
אהבתך מלפפת את לבי כמטפס דוקרני.
חדר המעלות אפוף עשן. איני
מצליח לקרע את דלת היציאה.
אהבתך נכרכת סביב לבי בצבתות
סרטן פשוקות למשגל בשרותים לפני
שיתפסו אותנו אורכים לנו רהיטינו
הדרוכים המתנשפים חיות טרף אלמות
של יוגנדשטיל וברוקט.
אלה שעוטינו האחרונות.
מה שנדפס כאן ימחה במחי כפתור.
אהבתנו תפורט.
מאה ערלות יזרו על שביל מנוסתנו
מעצמנו להורות לנו את דרך השיבה לבית
השורף. אהבתך חונקת את לבי כסנה מטפס
ולא אוכל עוד. ולא אכל.
בשער תקדם אותנו תזמרת
סריסים.

אלה שעוטינו.
יפות מאלה לא יהיו עוד.

יראת הכבוד הדו-ערכית שהוא רוחש ליצחק רבין,
מפקד חטיבת הראל דאז.
ואחרי ככלות הכל, הספר מייצג בעוצמה כאוטית
את חוויית הדור, של הפלמ"ח ושל כלל הלוחמים,
ואת מהות הישראליות, או לפחות הישראליות של
פעם. דרכו אסוציאטיבית, מבולבלת, בלגניסטית,
נעה בין פתוס להגחכה, מקטרת, מתפנקת,
מתבכיינת, מתקרבת, סותרת את עצמה, יורה לכל
הכיוונים ובוכה: אבל כלום יש דרך אותנטית
ואפקטיבית יותר לתאר את חווייתנו כאן, ואת ההווה
האנושית בכלל? חבורת נערים צעירים השליכו עצמם
אל המערכה הכבדה, לחמו ביותר מחמישים קרבות
תוך פחות משנה אחת, חפרו ביום את הקברים בקריית
ענבים בהם ייקברו הם עצמם בתום קרב הלילה הבא, והקימו מדינה:
מי יוכל לשפוט אותם, ולהעריך אל-נכון את אשר עשו? פרג השכחה
וההזיה מתערבב בזיכרון באב אל-ואד; דם הכלנית המיתולוגי של
אדוניס יפה הבלורית והתואר קם לתחייה בקאמבק המאוחר של יורם
קניוק, ומציב מונומנט לאתוס הפלמ"ח ולרוח התקופה: תש"ת. ❖

(פרק 4), הגיוס למחתרת נוסח חסמב"ה עם חיים חפר
בתפקיד אורח (8), אימוני הפלי"ם (9), ישקה הפרטיון
(10), ירושלים הנצורה ובה סדר פסח ייקי (13) וחנות
חרדים המניפים דגלי כניעה לבנים (18), פוגה של באך
וסיפור אהבתו ומותו של פליט אחר (14), נערות הפלמ"ח
ומנחם שמי המצייר את פניו המתות של ג'ימי בנו (17)...
ואילו הליניץ בערבי (5), גירוש תושבי קיסריה (11),
הריגת הזקנה והילד הערבים (12), גירוש רמלה ופליטי
השוואה העטים עליה כארבה (20), כולן פרשיות מלבן
הכואב של הסכסוך ומה שהוא עושה לנו, מתוארות באופן
אמביוולנטי של יורים ובוכים, ונותרות לא-פתורות,
כיאה להן. ובסיום, פרקי השיבה מן המלחמה (21-23),
מבולבלים כמו כל השאר, הם מן היפים והמרגשים בסוגם.

ולצד כל אלה דמויות שונות ומשונות, אמיתיות והזויות ובין-לבין,
לעתים מבליחות במשפט יחיד ולעתים חוזרות שוב ושוב, ובראשן
היידד המחוספס והעלום ארי"ש-בדוי. וכמובן המפקדים, שמצד אחד
קניוק מבקר באופן כוללני, לעתים אף בבוז, מתוך פוות "החייל
הפשוט"; ומצד שני הוא אוהב ומעריך: את דדו, את רעננה (אליהו
סלע) המיתולוגי, את נחום אריאלי ושמועון אלפסי, ואחרים; ניכרת גם

גילוי נאות: הכותב הוא בן לפלמ"חניקים ומרכז דור ההמשך של עמותת הפלמ"ח;
הדעות המובעות ברשימה הן דעותיו הפרטיות בלבד